

УДК 347.77

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2020.10.04>

Надобко С.В.

к.ю.н.,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Харківська державна академія дизайну і мистецтв

ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. На сучасному етапі історичного розвитку вітчизняного державотворення, активного розвитку суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності дедалі більшої актуальності набувають процеси переосмислення правового значення нематеріальних благ у житті кожної людини, яким донедавна особливого значення надавалося. В історико-правовій догмі термін «інтелектуальна власність» з'явився на початку 90-х рр. минулого століття, зазвичай ним визначалися об'єкти охорони та регулювання нової галузі права – права інтелектуальної власності (інтелектуального права).

Завдяки еволюційному та бурхливому технічному розвитку суспільства постійно здійснюється перетворення старих і поява нових об'єктів інтелектуальної власності, змінюються умови їх використання та застосування. Отже, визнання права кожної людини на інтелектуальну власність у всьому світі є важливою складовою частиною правового статусу особистості та правових гарантій основоположних свобод. Водночас більшість науковців констатують, що нормативно-правове регулювання відносин із приводу інтелектуальної власності в Україні потребує вдосконалення, що цілком можливо реалізувати шляхом визначення генези становлення та формування цього правового інституту.

Включення терміна «інтелектуальна власність» до Конституції України відіграло певну роль щодо охорони інтелектуальної власності та розвитку законодавства, але законодавча база сьогодні потребує кардиналь-

ного перегляду та доопрацювання, оскільки більшість із правових положень мають суто декларативний характер, адже відсутній чіткий фундамент для однакового забезпечення правозастосування у сфері регулювання інтелектуальної власності, що може бути усунуто шляхом гносеологічного осмислення зародження та функціонування інтелектуальної власності.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретико-правових проблем, а також питаннями, пов'язаними з історико-правовим аналізом інтелектуальної власності, у різні часи займалися чимало науковців, зокрема Б.С. Антімонов, В.Д. Базилевич, М.А. Верховьотов, М.В. Гордон, О.В. Дзера, Г.В. Довгань, В.С. Дроб'язко, В.О. Жаров, Н.С. Кузнецова, О.А. Підпригора, О.О. Підпригора, О.Д. Святоцький, О.В. Халіпова, але в їхніх роботах ґрунтовно розкривалися лише окремі проблеми, пов'язані із правовим регулюванням відносин інтелектуальної власності. Здебільшого увага дослідників була приділена розробленню поняття «інтелектуальної власності» та розкриттю його сутності. Проте ґрунтовних наукових досліджень, пов'язаних із глибоким історико-правовим аналізом права інтелектуальної власності та національного законодавства в цій сфері правовідносин, сьогодні майже немає, що й зумовило науковий інтерес.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є комплексний, теоретико-прикладний синтез гносеологічних аспектів становлення та формування інтелектуальної

власності, а також генеза її розвитку крізь призму історико-правового аналізу.

Виклад основного матеріалу. Інститут права інтелектуальної власності широко розповсюджений у сучасному світі. Він відображений у нормах як національного, так і міжнародного права. Значення інтелектуальної власності підкреслюється насамперед тим, що право більшості сучасних держав світу не залишили без уваги цю важливу сферу людських відносин, що відображено як у Конституції України [5], так і в інших нормативно-правових актах. Слід відзначити, що таке становище безумовно має велике наукове та практичне значення.

Водночас інтелектуальна власність є порівняно новим явищем для світової та національної практики, яке привертає до себе увагу фахівців різних напрямів: юристів, соціологів, політологів, економістів тощо. Отже, говорячи про значення інтелектуальної власності, більшість науковців і юристів-практиків виділяють її як один із найважливіших феноменів і ключових понять кінця ХХ ст. [10, с. 3].

Як справедливо зазначає Є.В. Халіпова, вивчаючи проблеми інтелектуальної власності, сучасне пострадянське суспільство, хоч і з великим відставанням, але долучається до життя світової цивілізації та багато чим ризикує, загублюючи час перетворення держави у сучасне правове, інформаційне, інтелектуальне суспільство, в розвинуту в технічному сенсі державу, яка є стабільною, безпечною, соціальною [9, с. 130–132].

В Україні із впливом часу ідеологія відносин між особистістю та державою на користь пріоритету прав особистості поступово змінювалася, відбувалося поступове формування української правової традиції правового регулювання відносин інтелектуальної власності. Історія розвитку законодавства України щодо цих відносин частково була висвітлена у працях окремих вчених, але повноцінний історичний аналіз права інтелектуальної власності в Україні неможливий без дослідження передумов його розвитку. Отже, існує достатня

кількість монографічних праць із історії України, історії підприємницької діяльності, культури тощо, які допомагають сформуванню комплексне уявлення про формування понять, пов'язаних із інтелектуальною власністю.

Розглядаючи теоретико-правові проблеми права інтелектуальної власності в історичному розрізі, Г.В. Довгань виділяє два періоди в еволюції первинних форм права інтелектуальної власності: до винайдення друкарства та після, оскільки до конструювання друкарських верстатів літературні твори вважались суспільною власністю, здебільшого ними були богословські праці та видання релігійного змісту, на які ченці-переписувачі «авторського права» не заявляли. Після виникнення книгодрукарства правовою формою прав видавців стали привілеї, однак вони теж не гарантували недоторканість авторських прав. Поза законом залишалися й автори, тому що привілеї захищали лише права друкарів [3, с. 7–8].

Протягом ХVІІІ–ХХ ст. територія сучасної України знаходилася під юрисдикцією двох імперій: Австро-Угорської та Російської, а також Речі Посполитої, які мали власне законодавство, деякою мірою досить протилежне. На західних територіях України концепція права інтелектуальної власності активно формувалася, а саме у ХІХ ст. відбувся перехід від привілеїв до т. зв. «облігаторного принципу», відображеного у нормативно-правових актах Австрійської імперії (положенні Цивільного кодексу монархії 1811 р. про правову охорону авторських прав). Протягом цього часу на території Австро-Угорської монархії активно формується та розвивається законодавство щодо охорони інтелектуальної власності, зокрема створені спеціальні установи: Патентне відомство й Патентний суд, законодавчо закріплено положення про товарні знаки, службові винаходи, введено термін «попередній користувач».

Правова охорона результатів інтелектуальної власності на східних українських землях здійснювалася на підставі законодавства

Російської імперії. Теоретико-правові положення у цій сфері розвивалися більш повільно, ніж на західних територіях, але все ж таки становлення права інтелектуальної та промислової власності в Російській імперії відбувалося. Суспільні відносини в галузі захисту досліджуваних прав розвивалися не так швидко, адже це зумовлювалося особливостями політичного устрою імперії, більш загальмованого соціально-промислового розвитку держави, що не служило певним поштовхом для розвитку інтелектуальної діяльності на східних територіях.

Окремі вчені-правники виділяють три етапи у розвитку патентного законодавства Російської імперії: перший етап – від часу правління Петра I до 1812 р.; другий етап – від 1812 до 1870 рр.; третій етап – від 1870 до 1896 рр. [3, с. 8].

Якщо у кінці XVIII ст. ще існували феодальні жалувані грамоти, то наприкінці XIX ст. Російська імперія переходить до суттєвих змін у галузі охорони результатів винахідництва, на підставі яких формується подальше законодавство за облігаторним принципом. Зокрема, у 1896 р. було затверджено Положення, згідно з яким патентна система сформувалася повністю. Якщо у Європейському просторі перші нормативні акти стосовно інтелектуальної власності з'являються ще на початку XVIII ст. (наприклад, у Великій Британії), то в Російській імперії низький рівень соціально-економічного та політичного розвитку держави, низької якості виданих друкованих видань і відсутності великого попиту на них не стимулюють розвитку в досліджуваній царині.

Перші цеглини у фундамент національної системи захисту авторських прав були закладені у часи політичних переворотів на початку XX ст. У період правління Директорії були зроблені спроби формування власного законодавства у галузі охорони інтелектуальної власності. В УНР обговорювалися можливості створення Патентного уряду, гармонізації національного законодавства із міжнародними стандартами у цій сфері.

Радянські часи характеризуються критикою та відторгненням теорії права інтелектуальної власності, поняття якої радянське законодавство не сприйняло взагалі. Радянські вчені дискутували з приводу визначення місця авторського права у системі галузей права (цивільне та трудове законодавство).

Відповідно до історичної генези поглядів і теорій на визначення понять стосовно авторського права фахівцями виділяються п'ять етапів становлення законодавства в Українській РСР щодо авторського та патентного права. Слід відзначити, що радянське законодавство формувалося ендемічним чином, на яке не впливали норми міжнародного права, у СРСР були відсутні спеціальні законодавчі акти, на підставі яких здійснювалася б охорона прав винахідників. Правові норми радянського права були пристосовані для командно-адміністративної системи Союзу РСР, у т. ч. й Української РСР, у якій, до речі, було створено Всеукраїнське товариство винахідників і реалізаторів. Зокрема, на законодавчому рівні регламентувалися: принцип суспільної власності на винахід, видача державою авторських свідоцтв і патентів. Затверджувалася державна монополія на винаходи за кордоном, а на території СРСР суб'єктами права на винаходи поряд із фізичними могли бути й юридичні особи.

Відродження національного законодавства в галузі інтелектуальної власності та його адаптація до законодавства ЄС почалося із часів набуття Україною незалежності. Становлення та модернізація національного законодавства у цій сфері почала розвиватися дуже жваво, але суттєвих змін до концептуальних положень у правовому регулюванні сфери інтелектуальної власності не відбувалося. Як підкреслюють сучасні науковці, процес адаптації українського законодавства до європейського й донині відбувається доволі повільно, порушується дотримання термінів адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, які були визначені в угодах.

Сьогодні в Україні діє дворівнева система законодавства, а правові норми, якими регулюються суспільні відносини у сфері інтелектуальної власності, належать до сфери регулювання цивільного законодавства.

Так, Цивільним кодексом України, де міститься поняття «інтелектуальної власності», під якою розуміють право особи на результати інтелектуальної, творчої діяльності або інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншими законами (ст. 418) [8], сформульовано узагальнене поняття інтелектуальної власності. Конституція України 1996 р. не розкриває сутності такого поняття взагалі, але декларує, що «інтелектуальна власність охороняється законом» [5]. У сучасній цивілістиці України розповсюджені дві концепції інтелектуальної власності: концепція виключних прав і концепція пропріетарної власності.

Слід зауважити, що цивілістами поняття «інтелектуальна власність» розкривається по-різному, оскільки сам законодавець не надав чіткого її визначення, немає також однозначного формулювання терміна і в міжнародно-правових актах. У сучасній науці зустрічається декілька поглядів на поняття та сутність «інтелектуальної власності». Окремі правники при дослідженні цієї проблеми наголошують на теорії права власності, теорії особистих прав і теорії інтелектуальних прав (В. Базилевич, Р. Шишка та ін.) [2, с. 116–117; 11, с. 126].

Відомий цивіліст Р.Б. Шишка є прихильником теорії «виключних прав» і вважає, що інтелектуальною власністю можна вважати лише майнові права, які містяться у монопольному праві використання переваги новинки самим винахідником, на певний час заборонивши іншим особам таке використання або за нагороду надати їм таке право [11, с. 151]. Іншу думку стосовно пропріетарної концепції власності поділяє друга група вчених, які вважають, що право власності є правом саме на результати інтелектуальної діяльності

(О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, О.А. Подопригора, О.О. Подопригора та ін.) [6; 7].

Окремі вчені взагалі вважають, що «інтелектуальна власність» за своєю сутністю наближується до логічної абстракції, термін якої використаний у тексті міжнародних конвенцій і договорів для позначення сукупності виняткових прав на результати творчої та інтелектуальної діяльності та тотожних до них за правовим режимом використання засобів «індивідуалізації» юридичних осіб, послуги та продукцію (В.С. Дроб'язко, В.О. Жаров, О.Д. Святоцький) [4, с. 23–24].

До цієї позиції наближаються й інші дослідники, вважаючи, що інтелектуальна власність є абстрактною правовою категорією, в якій визначається об'єктивне втілення творчих результатів людини у процесі інтелектуальної діяльності, що не мають матеріального втілення, але визнаються законом такими, які охороняються, беручи до уваги їх оригінальність [1, с. 10]. Як бачимо, у трактуваннях поняття «інтелектуальна власність» представниками вищезначеної позиції правового поняття та сутності терміна «інтелектуальна власність» не розкривається. Слід відзначити, що не завжди результати творчої та інтелектуальної діяльності «не мають матеріальної форми» [6, с. 37].

Водночас у плюралізмі наукових поглядів на термінологію та визначення сутності права інтелектуальної власності вбачається наукова користь при подальшій розробці цих проблемних питань і єдності у законотворчій і правозастосовній діяльності.

Висновки. За сучасних умов дедалі більше зростаючої масштабності процесу світової глобалізації та появи і розповсюдження нових інтелектуальних продуктів в галузі цифрової технології, мовного зв'язку, світової мережі Інтернет та інших сфер технічних досягнень людства проблема модернізації та систематизації національного законодавства у сфері інтелектуальної власності набуває нового звучання. У сучасній Україні для регулювання відносин у галузі інтелектуальної власності

застосовується чималий законодавчий масив: Конституція України, Цивільний кодекс, Кримінальний кодекс, Господарський кодекс, Податковий кодекс, Кодекс України про адміністративні правопорушення, а також велика кількість спеціальних законів і підзаконних нормативних актів, але загалом законодавство в цій сфері залишається неузгодженим і нескординованим.

Незважаючи на активну нормотворчу діяльність в Україні, спостерігається надзвичайно повільний процес адаптації зако-

нодавства України до норм і стандартів Європейського Союзу. Водночас, як вбачається із проведеного дослідження проблем, пов'язаних із аналізом історико-правового аналізу й генези становлення інтелектуальної власності та сучасних напрямів розвитку законодавства та теоретично-правових концепцій у сфері інтелектуальної власності, можна зробити висновок, що Україна впевнено рухається на шляху реформування власної системи права інтелектуальної власності.

Анотація

Наукова стаття присвячена дослідженню проблематики інтелектуальності власності шляхом комплексного, теоретико-прикладного синтезу гносеологічних аспектів її становлення та формування, а також генези розвитку крізь призму історико-правового аналізу.

Встановлено, що перші цеглини у фундамент національної системи захисту авторських прав були закладені у часи політичних переворотів на початку ХХ ст., наприклад, у період правління Директорії були зроблені чи не найперші спроби формування власного законодавства у галузі охорони інтелектуальної власності. В УНР обговорювалися можливості створення Патентного уряду, гармонізації національного законодавства із міжнародними стандартами в цій сфері.

Автором констатовано, що радянські часи характеризуються критикою та відторгненням теорії права інтелектуальної власності, поняття якої радянське законодавство не сприймало взагалі, водночас радянські вчені дискутували з приводу визначення місця авторського права у системі галузей права – цивільного чи трудового. Підсумовуючи цей етап українського державотворення, висвітлено, що правові норми радянського права були пристосовані для командно-адміністративної системи Союзу РСР, у т. ч. й Української РСР.

Відродження національного законодавства в галузі інтелектуальної власності та його адаптація до законодавства ЄС почалося із часів набуття Україною незалежності. Становлення та модернізація національного законодавства в цій сфері почала розвиватися дуже жваво, але суттєвих змін до концептуальних положень у правовому регулюванні сфери інтелектуальної власності нині не відбулося.

Безумовно, із плином часу українська ідеологія відносин між особистістю та державою на користь пріоритету прав особистості поступово змінювалася, відбувалося поступове формування української правової традиції правового регулювання відносин інтелектуальної власності.

Зроблено висновок, що, незважаючи на активну нормотворчу діяльність в Україні, спостерігається надзвичайно повільний процес адаптації законодавства України до норм і стандартів Європейського Союзу. Водночас дослідження проблем, пов'язаних із аналізом історико-правового аналізу й генези становлення інтелектуальної власності та сучасних напрямів розвитку законодавства у сфері інтелектуальної власності, свідчить, що Україна впевнено рухається на шляху реформування власної системи права інтелектуальної власності.

Ключові слова: інтелектуальна власність, генеза інтелектуальної власності, історико-правовий аналіз, адаптація законодавства, авторське право, право інтелектуальної власності.

Nadobko S.V. Genesis of formation of intellectual property: historical and legal aspect

Summary

The scientific article is devoted to a research of a perspective of intellectuality of property by complex, the theorist of applied synthesis of gnoseological aspects of its formation and formation and genesis of development through a prism of the historical and legal analysis.

It is established that the first bricks to the base of a national system of protection of copyright were put at the time of political revolutions which took place at the beginning of the XX century, for example in the period of board of a directory nearly the very first attempts of formation of own legislation in the field of protection of intellectual property were made. In UNR possibilities of creation of the Patent government, harmonization of the national legislation with the international standards in this sphere discussed.

By the author it is noted that Soviet period is characterized by criticism and rejection of the theory of intellectual property right which concept the Soviet legislation did not perceive in general, at the same time, the Soviet scientists discussed concerning definition of the place of copyright in the system of the industries of the right – civil or labor. Summing up this stage of creation of the Ukrainian state, are lit that precepts of law of the Soviet right were adapted for a command management system of USSR including the Ukrainian SSR.

To revival of the national legislation in the field of intellectual property and its adaptation to the legislation of the EU began since obtaining independence by Ukraine. Formation and modernization of the national legislation in this sphere began to develop very quickly, but significant changes in conceptual provisions in legal regulation of the sphere of intellectual property did not happen now.

Certainly, eventually the Ukrainian ideology of the relations between the personality and the state in favor of a priority of the rights of the personality gradually changed; there was a gradual formation of the Ukrainian legal tradition of legal regulation of the relations of intellectual property.

The conclusion drawn that despite vigorous rule-making activity in Ukraine, nevertheless extremely slow process of adaptation of the legislation of Ukraine to norms and standards of the European Union observed. At the same time, as researches of problems, p "the relation to the analysis of the historical and legal analysis and genesis of formation of intellectual property and the modern directions of development of the legislation in the sphere of intellectual property, demonstrates that Ukraine surely moves on the way of reforming of own system of intellectual property right.

Key words: intellectual property, genesis of intellectual property, historical and legal analysis, adaptation of the legislation, copyright, intellectual property law.

Список використаних джерел:

1. Верховетов М.А. Интеллектуальная собственность как теоретико-правовая категория : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2005. 26 с.
2. Базилевич В.Д. Интеллектуальна власність : підручник. Київ : Знання, 2006. 413 с.
3. Довгань Г.В. Становлення та розвиток законодавства України про інтелектуальну власність (історико-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2009. 16 с.
4. Паладій М.В. Интеллектуальна власність як джерело якісного розвитку: загальний огляд для малих і середніх підприємств. Київ : Вікс, 2003. 237 с.
5. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.
6. Подопрігора О.А. Право інтелектуальної власності України : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 336 с.

7. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. Київ : Юрінком Інтер, 2001. Т. 1 / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецовой. 864 с.
8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
9. Халипова Е.В. Конституционно-правовая концепция интеллектуальной собственности. Москва : Диалог МГУ, 1998. 212 с.
10. Халипова Е.В. Социология интеллектуальной собственности (проблемы, становление в современном мире). Москва : ЛУЧ, 1995. 128 с.
11. Шишка Р.Б. Охрана права интеллектуальной собственности: авторско-правовой аспект : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 368 с.